

Дигитална хуманистика и савремене библиотеке

УДК: 7/8:004]:02, 3:004]:02

Александра Вранеш
aleksandra.vranes@gmail.com

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

САЖЕТАК: Према Манифесту дигиталне хуманистике (Digital Humanities Manifesto 2.0), први талас дигиталних хуманистичких наука крајем деведесетих година прошлог века и почетком 21. века био је превасходно усредсређен на велике пројекте дигитализације и успостављање технолошке инфраструктуре, због чега се од библиотека као институција културе и образовања очекивала сарадња, интерактивност, интердисциплинарност, мултифункционалност, мултимедијалност, динамичност, брзина, доступност, претраживост. Оне су, уз музеје, архиве, позоришта, биоскопе, данас, као и кроз историју, активни носиоци интеркултурне и међунационалне комуникације. Пре свега, по општим етичким и естетским вредностима, по особеностима засебних култура које профилишу, а потом по стандардизованим струковним посебностима које омогућавају прожимање библиотекарства са другим дисциплинама, као и хоризонтално повезивање у оквиру струке у интересу народа и њему припадајуће културе. Формирајући дигиталну збирку наше хуманистике, на општем, локалном и институционалном нивоу, враћамо дуг њеним творцима, претходним генерацијама, и задужујемо следеће које ваља да наставе да чувају наш културолошки, духовни и национални идентитет.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: библиотекарство, дигитализација, дигитална хуманистика, култура, информација.

ДАТУМ ПРИЈЕМА РАДА:

20. август 2014.

ДАТУМ ПРИХВАТАЊА РАДА:

10. септембар 2014.

„Историја библиотека је историја служења“ – сажео је своје и опште спознаје Frederick Friend, један од иницијатора Коалиције универзитетских издавача и отворених академских извора (SPARC – The Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition). „Такође, то је историја промена (...) само је једна вредност из прошлости задржана и у новом окружењу. Мисија библиотеке може се једноставно објаснити као омогућавање услуга

неопходних корисницима. Ову мисију деле све библиотеке у свакој генерацији и у целом свету.“¹ До скоро се мисији библиотеке приступало на традиционалан начин, а данас се за њено испуњавање очекују: сарадња, интерактивност, интердисциплинарност, мултифункционалност, мултимедијалност, динамичност, брзина, доступност, претраживост, те скуп ових особина и активности наводи савремене теоретичаре

1 Frederick J.Friend, “New Mission? Or Old Mission with a New Face?”, SPARC – the Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition, преузето 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/a/FredFriend.htm>.

да такву библиотеку назову виртуелном или постмодерном. Библиотека већ данас, а временом ће то бити све више, излази из оквира централизоване, физички омеђене, статичке, формално организоване јединице и добија епитете проблемски оријентисане, технолошки напредне, удруживању захваљујући финансијски неспутане, ефикасне и професионалне институције.

Потреба и жеља и библиотеке и појединца да спозна и презентира информације о свему што је у свету објављено давнашња је, оличена у напорима библиографа да саставе и објаве међународне библиографије, и са сваким новим технолошким кораком деловала је све разумнијом и више остваривом. Када је од 15. до 19. века нарастала тежња за стварањем једне универзалне међународне библиографије, индивидуална, па у 19. и 20. веку и колективна настојања, нису могла да досегну тај сан. Библиографија тада, а не би требало да буде ни сада, није посматрана као производ описивања рукописне или штампане публикације, као збир података о издавачкој продукцији, већ је обухватала и библиологију и историју књижевности. Крајем 19. и првих година 20. века, када Чарлс Ејми Катер у америчким библиотекама успева да промовише тешко оствариву, инспиративну и контраверзну, идеју унакрсног каталога и унакрсне библиографије, која подразумева обједињеност неколико до тада, па и до сада познатих каталога, ауторског, предметног и стручног, као и многе друге форме упита на које се одредницом одговара, можемо рећи да је зачета идеја база података, само његовој теоретској луцидности тадашња технолошка решења нису била дорасла. Дакле, хипермодерну идеју пратила је технолошка реализација тек након једног века. Ни тада, ни икада касније, унакрсни лисни каталог није добио право гласа у европским, након америчких остварен је још делимично у аустралијским библиотекама.

Двадесетих и тридесетих година 20. века идеја централизоване каталогизације истовремено је заокупљала библиотеке и у мање и у више развијеним земљама, укључујући ту и тадашње југословенске националне библиотеке, које су, након државног осамостаљења, све европске и међународне пројекте пратиле са кашњењем од

свега две до пет година.

У пројектима које су предлагале међународне или локалне заједнице и организације, библиотеке су се у периоду од шездесетих до осамдесетих година 20. века окупљале око појединих идеја, какве су у оквиру IFLA-е, биле: обједињена набавка, међународна стандардизација каталогског и библиографског описа, међународно јединствено нумерисање серијских и монографских публикација, увођење каталогизације у публикацији, развијање међубибличке позајмице, универзална библиографска контрола, универзална доступност публикација, заштита и конзервација библиотечке грађе, узајамна каталогизација, поштовање ауторских права, универзални проток података и телекомуникација.

На просторима Југославије нарочито су педесете године 20. века везиване за сасвим синхронизоване државне активности на овом пољу као облик демократизације знања, ширења писмености и просвећености. Почетак седамдесетих година 20. века обележила је и нова иницијатива оснивања конзорцијума библиотека (присутна у литератури још од педесетих), који представљају слободнију заједницу чланица и могу обједињавати све претходне облике удруживања, гранско и функционално, али и географско, демографско, регионално, стручно. Технолошки напредак сигурно није проузроковао појављивање конзорцијума (који су као облик удруживања познати у привреди, економији и образовању још од средине 19. века), али их деведесетих година јесте олакшао, убрзао и допринео распрострањености и комплексности њиховог пословања. Јордан Шћепански анализира сврху повезивања библиотека у конзорцијуме: „Конзорцијуми се углавном оснивају у циљу побољшања куповне моћи институција – сарадница, доступности различитих извора (некада штампаних, данас дигиталних, убудуће можда људских ресурса) и развијања аутоматизованих сервиса. (...) Конзорцијум није библиотечка асоцијација, мада се неке од њих укључују у његов рад. Конзорцијум није ни систем високог образовања, нити регионални и државни систем јавних библиотека(...)”.² За конзорцијуме не постоје локалне, националне, економске, технолошке,

2 Jordan M Scepanski, "Collaborating on New Missions: Library Consortia and the Future of Academic Libraries", SPARC – the Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition, nprezeto 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/c/JordanScepanski.htm>.

типолошке, кадровске, политичке, психолошке, федералне границе, због чега их је и тешко дефинисати. Они почивају на заједничком циљу и интересу који постижу договором, сарадњом и флексибилношћу своје мреже. Добровољно удруживање, централизована администрација и економске повластице три су основна принципа на којима почива рад конзорцијума, у чијем су фокусу углавном набавка и каталогизација.

И конзорцијум и дигитална библиотека зависе од образовања и професионалне посвећености библиотекарa. У поздравној и визионарској речи при отварању међународног сајма књига још 1935. године Хосе Ортега предвиђа: „Библиотекар ће у будућности морати да усмерава неупућеног читаоца кроз неопходну цунглу књига и да буде терапеут, хигијеничар његове лектире. То нас суочава са обрнутом ситуацијом у односу на ону из 1800. године. Данас се чита превише: удобност да се уз занемарив или скоро ништаван напор може усвојити гомила идеја похрањена у књигама и часописима полако навикава човека, а просечног човека је већ навикла, да не размишља својом главом и не преиспитује прочитано, што је једини пут истинског усвајања идеја. Реч је о најпогубнијем, суштински најнегативнијем својству књиге. (...) Дobar део данас нараслих страховитих јавних проблема потиче из чињенице да су просечне главе данас накљукане по инерцији усвојеним идејама, половично схваћеним, обезвређеним – накљукане, дакле, псеудоидејама.“

Изум штампе, класификовање људског знања, израда стандарда и препорука за пословање, организацију, библиографско описивање, били су једнако захтевни као што је данас нова компјутерска технологија. И као што је књига у почецима свога настанка била привилегија високо учених и богатих друштвених слојева, тако базе података данас може користити искључиво тај исти слој људи ако се као посредници између појединаца жељних знања и самог знања не поставе библиотеке. Током последње две деценије библиотеке су се суочиле са озбиљним технолошким и едукативним захтевима, и многим је било тешко да их прате. Криза идентитета кроз коју библиотеке пролазе већ скоро двадесет година, од покушаја да ноблес нових медија пласирају кроз име медијатеке, а данас кроз име

информационог центра, нестаје пред чињеницом да библиотеке негују, пре свега, знање, а не само информације, и да га, без обзира на облик у коме га преносе, чине демократски доступним независно од узраста, пола, расе, економског положаја, физичких или менталних посебних потреба. Библиотека 21. века наликоваће, ако јој то допустимо, на самоуслуге информација. Предност је у њеној демократичности и отворености, слободи приступа разнородним подацима, наговештеним у спознаји самоуслуге, недостатак у чињеници да се често нуди пласирање не знања, већ информација, са веком трајања условљеним економским, политичким и другим друштвеним законитостима. Информација може бити самостална, док знање захтева контекст; информација може бити брза, а знање се стиче споро. Чини се да је интернет овладао светом. Интернет почива на снази идеја и, након прве фазе свога развоја директно зависне од безбедносног система, у другој фази, пре његове комерцијализације, он, како добро знамо, између осталог почива и на научним садржајима, испуњавању универзитетских потреба и међунаучној комуникацији. Постоје два питања, у својој интонацији и значењу обесхрабрујућа, везана, прво, за одумирање, традиционалне пред електронском књигом и, друго, за узмицање ћирилице и српског језика пред енглеским језиком и интернетом. Треба да разумемо поруку да је писмо које не пронађе своје место на интернету осуђено на пропаст, и истовремено не треба да дозволимо да се ћирилица доживљава као симбол супротстављања европским интеграцијама и модернизацији друштва, као пренаглашени националистички исказ, већ као израз различитости, као детерминирајући и кохезиони фактор нације, која користи два писма, осведочене мултикултуралности и мултилингвалности. Надмоћ се Интернета огледа у чињеници да му великим почетним словом признајемо властитост, јединственост, непоновљивост, али остављамо и други, малим словом означен, демократичан, заједнички именованост могућности и права на информисање. Наше је право да будемо објективни и да представимо два типа информација. Оне које показују да електронски медији и интернет потискују традиционалне облике општења и учења, јер преко 60 милиона људи широм света сваког дана комуницира преко

електронске мреже, која се сваког месеца шири за 10 до 15%, док се током једног дана пренесе 500.000 књига обима од по 200 страна. Супроставимо овоме сазнање, често неистицано, да је у свету ипак само један проценат постојећих информација сада доступан у дигиталној форми. Колико је онда реалан страх да ће књига пред овим обликом устукнути када треба на друге носиоце преместити преосталих 99% информација. Сам Бил Гејтс је скоро изнео сазнање да корисници текст још увек, уколико прелази 3-4 екранске стране, радије штампају, него читају преко екрана, што значи да је интернет само бржи систем за дистрибуцију конвенционалних записа. А сналажење на интернету, који и на укрштене упите често нуди безброј потпуно неадекватних одговора, све је сличније још у ранијим вековима установљеној потреби за класификовањем људског знања. Библиотеке које су увек спремно одговарале захтевима сваког времена, прилагођавају се и новим носиоцима информација, те нуде истовремено и штампани документ и виртуелну информацију, јер то су, како је записала Мерилин Гел Мејсон, „јин и јанг сазнавања, мушки и женски принцип, актив и пасив, тама и светло, сунце и месец.“

Обим, комплексност и различитост информација надрастали су способности појединаца и фондове библиотека, самим тим и дотадашња поларизована схватања о библиотекарима као универзалним знацима, или предметним специјалистима. И једни и други ујединили су се у покушајима да овладају вештинама коришћења телекомуникационе, компјутерске, репрографске опреме, по могућству боље од својих корисника и да понесу терет одговорности не само за одабирање и дистрибуирање информација, већ за обучавање корисника своје библиотеке за приступање узајамним каталозима, базама података, електронским публикацијама. Први пут у историји био је могућ и догодио се, како каже Бесер, „развод“ између дигиталног и физичког приступа информацијама (Besser 2010). Рекла бих, догодио се развод између приступа информацијама и знања.

Библиотекарство, с једне, информационе науке, с друге стране; традиционални облици организације и пословања наспрам глобализације информација којој доприноси њихова дигитална

форма, и скоро наднаравних и надтипских облика удруживања у циљу комплекснијег информисања; економски и политички утицаји на друштвени положај библиотека и дигитализовање информација као предуслов учења на даљину и глобализације знања – супротности су међу којима су се данас обрели и библиотекари и корисници. Мотивација и исходишта за ширењем спознаја и задовољстава читања и учења су исти, само се разликују технолошки предуслови и оруђа за њихово достизање. Међусобно се сустижући и престижући, електронске, виртуелне и дигиталне библиотеке носе реалне разлике, али су све оне синоним брзог информисања, које не познаје националне, географске и историјске границе, већ се битно темељи на оним економским. Суштина и традиционалних и дигиталних библиотека јесте интелектуални производ, а не његова дигитална форма, јесте педантан библиографски податак и нормативна датотека, а не колекција бита, јесте брига за једноставно складиштење, укрштено сортирање и правовремено презентирање свих података. Дигитализовани облик заправо је сурогат оригинала, настао са жељом да се запамти његова тренутна слика, како му спољни утицаји не би могли наудити, као и да се отвори, у просторном, временском, правном смислу коришћење тога примерка. Информативност, атрактивност, претраживост и легалност треба да буду општи квалитети дигиталне библиотеке.

Подручја у којима се пракса појединих научних и уметничких дисциплина прожима са компјутеризацијом (Schreibman et al. 2004) отварају пут дигиталној хуманистичи.

Сузан Хокеј зачетке дигиталне хуманистике налази у настојањима језуитског свештеника Роберта Бусе да састави индекс свих појмова (Index verborum) заступљених у делима Томе Аквинског и његових савременика, укупно 11 милиона латинских средњовековних појмова. У почетку је сарадња са IBM-ом омогућила објављивање првог штампаног тома речника 1974. године. Захваљујући упорности и Бусовом визионарском инсистирању на лематизацији речи, 1992. године објављена је хипертекстуална верзија на ЦД-у, која је укључивала латински, енглески и италијански језик (Hockey c2011). У осамдесетим сличан приступ применили су Рој Висби за ране средњовековне немачке текстове, Стивен Периш за поезију

Метјуа Арнолда и Јејтса, а Мостелер и Валас су методологијом рачунарске лингвистике потврђивали или оспоравали ауторство једног дела. Суочени са могућом симплификацијом чуваног и обрађиваног материјала, коју је условљавао медиј, већ за тадашња очекивања недовољно развијених, бушених картица и њиховог линеарног поретка, истраживачи, и међу њима Пол Бретли, нарочито за потребе архиве старих шкотских текстова, развијају економичније и обухватније структуриран КОКОА програм, али он и даље оставља по страни имена, датуме и скраћенице (Russel 1967, Hamilton-Smith 1971, Schreibman et al. 2004). Низ међународних конференција на ту тему започиње она коју је у Јорктауну IBM организовао 1964. године, узрокујући тако оснивање и делокруг делатности прво Удружења за рачунарску лингвистику и књижевност (Association for Literacy and Linguistic Computing – ALLC), а потом за компјутере и хуманистику (Association for Computers and the Humanities - АНС), у чијој је организацији 1970. у Кејмбриџу одржана конференција током које је јасно наглашена улога компјутера у областима лексикографије, приређивања текста, наставе језика, изучавања стилистике и развијања нове методологије архивирања, одржавања и коришћења електронских извора (Schreibman et al. 2004). Часописом Компјутери и хуманистика (*Computers and the Humanities*, уред. Joseph Raben, 1966) и Центром за литерарно и лингвистичко рачунарство (Centre for Literary and Linguistic Computing, Cambridge, 1963) отвара се пут ка консолидацији праксе, бројним конференцијама и зборницима радова, успостављању центара на универзитетима у Калифорнији и Пенсилванији, и следствено томе депозита електронских текстова, какав је Текстуални архив Оксфорда (OTA – Oxford Text Archive, 1976; CAFS- Content Addressing File Store). Наредну деценију обележиле су електронске дискусије и часопис Хуманист Браун универзитета, док су Интернет, Веб и Мозаик као први графички браузер условили појаву нових пројеката, софтверских решења и универзитетских образовних програма у областима електронског издаваштва, образовних технологија и мултимедијалног развоја (Kings College, London; McMaster University in Canada, University of Virginia). Како у свим наукама, тако и у уметности уопште ослонац је на текстуалној,

аудио или визуелној информацији, претраживој у потпуности без временских и просторних ограничења, на основу упита који више нису аутор или наслов, већ кључне речи. Не само истраживачким и образовним, већ и комерцијалним аспектом влада сада дигитална хуманистика. У Епштајновом манифесту Трансформативна хуманистика у закључним разматрањима препоручује се формирање Центра за иновације у хуманистици (Center for Humanities Innovation – CHI) са циљем „да развија потпуно нове гране хуманистике способне да се ухвате у коштац са брзом променљивошћу интелектуалне климе 21. века и нарочито са научним и технолошким напретком.“ У том смислу, Епштајн дефинише међу задацима Центра и следећа два: „да истражи како нове информационе технологије радикално мењају, пркосећи и подстичући, професију хуманисте, традиционални концепт текста и знања, методе превођења, и етику академске заједнице; да развије нови електронски портал IntelNet за интелектуалне иновације, што би омогућило акумулацију и циркулацију нових идеја у хуманистици и трансхуманистици.“ Хуманистика, која је, како каже Сандер Гилман, „оклеветана, недовољно финансирана, напуштена, све чешће виђена као ирелевантна“ у Епштајновој визији наново је окренута човеку. Дигитална хуманистика, следствено томе, наглашава Џефри Перл, омогућава напуштање концепта самосажаљења и развијање инвентивности.

Науке попут библиотекарства, библиотеке информатике, рачунарске лингвистике, или дигиталне хуманистике, које имају поуздану емпиријску или технолошку основу, дуго задржавају статус помоћних научних дисциплина, уз непрекидно доказивање аутохтоне терминологије и методолошких посебности. Како Хејлз објашњава, прелазак на термин „дигитална хуманистика“ требало је да укаже да се ова област уздигла са не баш тако престижног положаја помоћне услуге до једног истински интелектуалног подухвата са сопственим професионалним поступцима, ригорозним стандардима и узбудљивим теоретским истраживањима (Hayles 2011). Шнап и Презнер су у Манифесту дигиталне хуманистике (*Digital Humanities Manifesto 2.0*) објаснили да је „први талас рада у дигиталној хуманистици био (...) квантитативан. Мобилисао

је могућности базе података за претраживање и извлачење података, аутоматизовао корпусну лингвистику, слагао хиперкартице у критичке низове. Други талас је квалитативан, интерпретативан, емпиријски, емоционалан, генеративан по карактеру. Он дигиталне комплете алата ставља у службу основних методолошких предности хуманистичких наука: обраћања пажње на сложеност, специфичност медијума, историјски контекст, аналитичку дубину, критику и тумачење. Први талас дигиталних хуманистичких наука крајем деведесетих година прошлог века и почетком 21. века био је превасходно усредсређен на велике пројекте дигитализације и успостављање технолошке инфраструктуре, док је садашњи други талас дигиталне хуманистике, који се може назвати „дигитална хуманистика 2.0”, дубоко генеративан.⁴³ Електронска књижевност (e-lit), интерактивна фикција (IF), веб-артефакти, твитер, друштвени медији, смс романи, само су неки од производа на чији се настанак и анализу може применити методологија дигиталне хуманистике. Лака доступност дигиталног материјала, лакоћа истраживања, лак осећај напретка стварају од света дигиталне хуманистике паралелну стварност. У њој, међутим, паралелно опстају и сумње: сумње у непрецизност, непоузданост и пролазност присуства дигиталних текстова; у институционалну утемељеност научне комуникације, у којој се често позивамо на мултикултуралност, мултилингвалност, интердисциплинарност, колаборативност, а да заправо у нашој научној методологији ништа нисмо променили. Од почетка настанка дигиталне хуманистике вођени смо једним циљем: заштитити, сачувати и учинити доступним у електронској форми што више културне баштине света. Данас већ полако улазимо у фазу у којој треба да почнемо да размишљамо и како да обришемо или заборавимо оно што нам је мање или никако потребно. Дигитална хуманистика је, пишу у својој књизи Ен Бардик, Јохана Дракер, Питер Луненфелд (и др.) заправо колективни сингулар, настао као производ изазова и споне између појма дигитални и појма хуманистика.

Захваљујући усмереним напорима Организације уједињених нација за образовање, науку и културу културна баштина се истиче као незаобилазан

фактор глобализације и залог међунационалних дијалога, а употреба нових информационих и комуникационих технологија, којима се она чува и промовише, треба да допринесе афирмисању и достизању циљева образовања за све (EFA Education for All), развоју демократичности знања и омогућавању учења на даљину. Метаподаци, дескриптивни, структурни и административни, јесу кључ интероперабилности, приступачности и отворености за употребу дигиталног садржаја, они су вредносно опремљена информација која обезбеђује физички и интелектуални приступ. У процесу дигитализације културне баштине, односно библиотечке, архивске и музејске грађе који су захтеви примарни? Превасходни архивистички и библиотечки захтев јесте увид у фонд као самосталну целину и у његову структуру, однос према другим фондовима, у његову друштвену улогу и значај. Откривање, идентификација и претраживање дигиталних извора чине се једноставним сваком кориснику, који ће у томе убеђењу и остати уколико су они добро припремљени за дигитализацију, уредно и квалитетно пренесени у електронски облик и опремљени одговарајућим индексима и конзистентним метаподацима који омогућавају да се њихов садржај вишеструко претражује. Томе ће допринети испуњавање очекивања и захтева за: кооперативношћу институција културе у пословима дигитализације националне баштине; заштитом и одрживошћу читљивости информација независно од промена хардверских и софтверских решења дигитализације; оригиналношћу и креативношћу дигиталних база; очувањем ауторских права и задовољењем корисничких потраживања без економских баријера. Обезбеђеност свих ових услова дозвољава нам да тако пренете, сортиране и доступне садржаје заиста назовемо дигиталном хуманистиком.

Суочавајући се са изазовима образовања, свака дигитална колекција доприноси ширењу информационе писмености и опште просвећености, дигиталној заштити, чувању и коришћењу документарно-историјске, културне и научне баштине. Између „идеализма“ и „тежње за ефикасношћу“ одвијају се настојања институција образовања, науке и културе да едукацијом свога кадра, организацијом и располагањем

традиционалним и електронским изворима, виртуелним светом знања, одговоре захтевима данашњег друштва као целине, као и појединаца и институција корисника. Уз синтагму „отвореног пута“, која означава савремено овладавање информацијама, везује се и „митологија отвореног пута“, коју уводи Кокс (Cox 2000). Ову другу је могуће доживети као израз дивљења и уважавања широких и разнородних могућности информисања. У истом обиму њоме се исказује и иронија због привида слободе приступа знању, привида, јер је приступ спутаван технолошким, економским, националним, политичким, правним, географским, лингвистичким баријерама, од којих нам ниједна није остала непозната.

На том путу поједини продукти затвараће поступно неке наше ситне, или крупне, али свакако слободе на које смо се претходно навикли. „Дигиталне технологије нису више“, каже Чарли Гир, „само обичне алатке, већ, било то добро или лоше, све више учесници у нашој све више партиципаторној култури.“ У њој језик постаје све значајније потреба, идентификација и дивергенција и зато свако истраживање у области дигиталне културе мора да почне и заврши питањима присуства условно мањих језичких заједница.

Навикли смо да библиотекар доживљавамо као прецизног и поузданог сарадника у процесу научног истраживања, као „кустоса књига“, а информатичара као ефикасног и вештог саговорника, који нуди брзе, свестране и интердисциплинарне информације, иако оне често не воде до знања. Могу ли они у данашње време и даље задржавати своје поларизоване улоге, или је неопходно, како то предлажу Colin Steele и Mechthild Guha⁴, „склапање брака“ између њих? Са укључивањем нових медија у фондове библиотека јавила се и потреба за усаглашавањем терминологије, па су употребљавани појмови медијатека, фонотека, фототека. Сличном процесу и данас присуствујемо у енглеском језику, у коме синтагму „teaching library“ у стопу прати израз „teaching cybrary“⁵, тренутно непреводив на српски, који означава и наставу за коришћење информационе технологије

и употребу информационе технологије у настави. Не само термилошки, већ и суштински, овај процес започет је на University of Southern California 1994. године, пратећи и новом расподелом простора другачији приступ схватању улоге библиотеке. Наиме, простор у коме се може остваривати међусобна комуникација студената, наставног и библиотечног особља уз помоћ савремене компјутерске опреме, најновијег софтвера и особља за техничку подршку, два пута је већи од магацинског простора библиотеке. Све то делује подстицајно на увођење иновација у саму наставу, те библиотека служи као експериментални полигон. Обједињавањем две функције библиотека, образовне и забавне, дошло се чак до стварања новог термина који овај неочекивани квалитативни спој означава, „edutainment“, мада за сада остаје непреводив у нашем језику. Можда ће на следећој деоници пута којим су кренули библиотекар и информатичари као потврда и признање стајати и нови синтагматски спој који означава неку нову професију.

Суштина и традиционалних и дигиталних архива и библиотека јесте интелектуални производ, коме дигитална форма, педантан библиографски податак и нормативна датотека, обезбеђују трајање и широку распрострањеност. Дигиталне збирке почивају на формалном, предметном, стручном, али и регионалном, завичајном, националном принципу. Дигитализоване специјалне колекције наше су културно наслеђе, историјска ретроспектива, наша топла национална идентификација у глобалном „отуђеном“ свету. Планирање процеса дигитализације од постављања циљева, одабира фондова, метода, поступака и техника, опреме, преко обучавања кадра, извора финансирања, води и правовременом достизању дефинисаних циљева. Непостојање плана или његова неконзистентност воде губитку и новца и информација.

Док се предности дигитализације на пољу коришћења најубедљивије препознају, на пољу чувања су испод оних које везујемо за такозване традиционалне медије. Њихове особине да,

4 Colin Steele and Mechthild Guha, „Staffing the Digital Library of the 21st Century“, SPARC – the Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition, преузето 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/f/SteeleGuha.htm>.

5 Peng Junling and He Haidi, „The Application of Modern Information Technologies and the Intensification of the Education Function for Academic Libraries“, SPARC – the Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition, преузето 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/a/PengJunling.htm>

уколико су без комерцијалних ограничења, обезбеђују апсолутну доступност, независну од времена и простора, као и максималну заштиту од хабања при директном контакту корисника са драгоценим материјалом, не могу у потпуности да надвладају замерке које се изводе из често високих трошкова везаних за опрему, радну снагу, као и за њихову кратковекост из више разлога, али и за велика улагања и напоре уколико њихов животни век желимо да учинимо што трајнијим. Отуда Luhterhand скептично закључује да су дигитални медији „веома велики луксуз”, јер „све оно о чему се не бринете редовно, једног дана више неће бити расположиво”. Решење за архиве и библиотеке јесте вишеструкост медија, јер за сада није пронађен ниједан носилац информација који обезбеђује вечну трајност. Хибридно микрофилмовање, које омогућава дигитализацију садржаја микрофилма, а не самог документа, тако постаје пожељан поступак заштите документације за многе установе које чувају културну баштину, јер као коначне производе обезбеђује и микрофилм и дигитални запис. Питања која је на ову тему постављала Dagmar Gizberg провоцирала су Luhterhanda на следећи одговор: „Да budem iskren, prema tom problem se odnosim sa zdravom porcijom profesionalnog cinizma. Mi arhivari zapravo stalno živimo sa tim da kulturna dobra katkad i nestanu. Zbog velike količine svega toga ionako ne možemo ništa drugo nego da sačuvamo ostatke. To важи и за digitalne medije. Za mene predstavlja izvesnost da puno toga što imamo danas, za 15 do 20 godina više neće postojati u tom obliku. Naprosto zbog toga što je čuvanje isuviše komplikovano, promenili su se interesi i опште политичке околности, а трошкови одржавања су превише високи. А онда тих лепих, шарених кала у облацима једноставно више неће бити. То није ништа необично. Nema potrebe da se tu bilo šta dramatizuje. Ali ne smemo ni da se zavaramo. Ako se tvrdи da se digitalizacijom podaci čuvaju za sva vremena, onda je to zamagljivanje očiju.”

Свакодневно су постављана питања о одумирању књиге, ограничењима везаним за њено коришћење, а електронски медији су сматрани спаситељима у доба нагле експанзије информација и покушаја да се удовољи потреби за њиховим савладавањем. Ипак, свесни да дигитални свет тек граби ка свом врхунцу, треба да кажемо да нису ретки случајеви када се он доживљава и као узрочник сопственог

могућег укидања.

Дозволите ми да са општег скренемо поглед на локални, национални план. Процес дигитализације, па самим тим и развоја дигиталне хуманистике, у Србији не би требало да зависи од ентузијазма појединаца, финансијских предности појединих институција, добронамерности локалне управе, привлачности појединих пројеката. Све су то фактори који ће га условљавати и допринесити му - без њих га је чак немогуће заокружити. Недоследна, крајње децентрализована, што не би неизоставно морало да буде мана, аутоматизација пословања установа образовања, науке и културе јесте процес који ни идејно ни практично у Србији још није заокружен, јер чиниоци који његовом остварењу треба да заједнички допринесу, у том процесу правовремено не учествују. Дигитализација културне баштине срж је општег националног система и у циљу његовог упостављања и одржавања његовог значаја и у међународним оквирима, треба овај процес смислено и плански водити.

Стога досадашња искуства и реалне потребе корисника и међународне јавности, препоручују фазни приступ послу дигитализације: упознавање са смерницама за дигитализацију које су формулисале УНЕСКО, МАС и ИФЛА; упознавање постојећих софтвера, који се могу бесплатно користити, као и са могућностима израде наручених софтвера према потребама архива и библиотека; удруживање у конзорцијуме према пројектном задатку како би се заштитио њихов интерес; израда националних смерница и упутстава за дигитализацију у којима ће прецизно бити дефинисани: намена, садржај, вредност, физичко стање материјала, интелектуална својина и регулисање ауторских права, потребна инфраструктура, цена пројекта и извор финансирања; професионално усавршавање кадра који може одговорити новим потребама; укључивање у међународне пројекте, како због финансијског ефекта који архив и библиотека могу имати, тако због опште јавности рада и укључивања локалних дигиталних збирки у глобални систем.

Смернице за пројекте дигитализације за колекције у јавном власништву, посебно оне у библиотекама и архивима, резултат су истраживања и сажимања закључака две

организације, ИФЛА-е и МАС-а (Међународног архивског савета), поднетих УНЕСКО-у, уз јасну свест аутора овог пројекта да не постоји општи скуп препорука прихватљивих у потпуности у свакој институцији. Општи је закључак да дигитализација није заштита фонда, да није ни јефтинија, ни сигурнија ни прихватљивија варијанта од микрофилмовања, свакако увек је зависна од хардверских и софтверских решења (Watters and Garrett 1996). Микрофилм и даље остаје прелазни облик, а конзервација и рестаурација основни видови заштите физичких носилаца информација. Мада у земљама у развоју каткад постављају знак једнакости између ова два решења, дигитални облик само утолико штити оригинал што смањује степен његовог коришћења. Како су Народна библиотека Србије и Библиотека Матице српске као националне библиотеке, према Закону, националном осећању и реалној водећој улози и значају, као и министарства за културу и науку, институције ка којима се усмеравају очекивања свих библиотека, музеја и архива, ваља нагласити да су ове установе 2005. године закључиле да треба подржати пројекте дигитализације националне културне баштине.

Након што је УНЕСКО 2002. годину прогласио годином заштите светске културне баштине, удружени око задатка формирања неопходног нам Националног центра за дигитализацију нашли су се: Археолошки институт САНУ, Архив Србије, Југословенска кинотека, Математички факултет из Београда, Математички институт САНУ, Народна библиотека Србије, Народни музеј из Београда и Републички завод за заштиту споменика културе, а подржали су их и Музеј кинотеке, Матица српска и Архив Југославије (односно Архив Србије и Црне Горе) у жељи да Центар представља „прототип модела сарадње у оквиру научних и културних институција у информатичком друштву двадесетпрвог века». Дигитализована и адекватно представљена национална баштина у ери савремених рачунарски оријентисаних друштава представља, како је мисијом Центра предвиђено: “ својеврстан доказ постојања и континуитета нације у времену и простору, могућност за сарадњу са нашим националним заједницама у региону и исељеништву, могућност за сарадњу са развијеним земљама на актуелном плану преплитања рачунарских наука и њихове

примене у култури, економски гледано значајну вредност која на различите начине може донети финансијску добит.“ Треба водити рачуна да једна одлична иницијатива, каква је поступак оснивања Центра и брига за процес дигитализације, не живи „издвојено“ од библиотека, архива и других установа културе, науке и образовања. Чак и квалитетна реализација дигитализације културне баштине може бити промашена инвестиција уколико се не обезбеде услови за њену одрживост и доступност резултата, да не помињемо и повратне економске ефекте комерцијализације коришћења дигиталних записа. Са становишта коришћења дигиталних збирки увек се истиче податак о њиховој максималној доступности током свих 24 часа дневно целе године у интернационалним оквирима. Скуп дигитализованих националних библиотечких и архивских збирки чини Европску дигиталну библиотеку (European Digital Library) и Памћење света (Memory of the World). „Јасна национална стратегија може да стимулише веће учешће на глобалном нивоу“ (Bultmann 2005). Отуда на основу искуства сродних организација у свету Национални центар за дигитализацију у Србији и јесте осмишљен као организација која формулише и развија националну стратегију - неограничавана захтевима појединих групација, организација или региона; подржавана радом и идејама истакнутих институција културе, науке и образовања; заштићена и промовисана ауторитетом интелектуалаца који њеном напредовању доприносе; усмеравана опробаним библиотечким и архивским „алаткама“, какви су инвентари, регистри, каталози, библиографије дигиталних пројеката и њихових садржаја; координирана и надзирана од стране угледних истраживача. „С великим поуздањем се може рећи“, закључује Цветана Крстев, „да истраживања и пројектовања у области дигиталних библиотека још увек нису достигла зенит. Многа питања, посебно она везана за стандардизацију, потпуније сагледавање семантике објеката и квалитетније услуживање корисника још увек остају отворена. Врло жива истраживања у области анализе садржаја (природни језик, слика, звук) остају веома значајна за даљи развој дигиталних библиотека“ (Крстев 2002).

Национални центар за дигитализацију је, заједно са институтима САНУ (за српски

језик, Етнографским и Балканолошким), са Археолошким институтом, Институтом за књижевност и уметност, Градском библиотеком „Владислав Петковић Дис“ из Чачка и Центром за дигиталне хуманистичке науке основао Удружење истраживача института хуманистичких наука, чији је циљ да оформи дигиталне збирке научних радова, домаћих часописа, старих и ретких књига, рукописа и архивске грађе, докторских дисертација. Удружење је поокренуло потом иницијативу за стварање Интернет библиотеке Србије за хуманистичке науке и уметност IbiS. Циљ IbiS-а је презентација српске научне и културне баштине и актуелне научне продукције хуманистичких и сродних наука широј публици – стручној и научној, домаћој и међународној, у очување културног идентитета, едукацији домаће јавности, планирању и одерђивању приоритета дигитаизације и представљању културних различитости у европској средини.

У међувремену, док удружења и конзорцијуми не преузму приоритет, Дигитална Народна библиотека Србије и Дигитална Библиотека Матице српске изграђене су, како се може сажети са њихових портала, „у складу са принципима отвореног приступа знању и информацијама (...) и представљају јавно национално добро“. Њихове дигитализоване колекције чине: новине и часописи, књиге, збирка ћирилских рукописних књига, стара штампана књига, стара и ретка књига, каталози и библиографије, библиотеке целине и легати, фотодокумента, плакати и документациони материјал, гравире и ликовни материјали, картографска грађа, народна поезија и разни други материјали. У Библиотеци Матице српске приоритет је дат публикацијама које су описане у редовним едицијама Ћирилске рукописне књиге БМС и Каталог старих и ретких књига БМС као и издањима библиотеке. Те две најзначајније дигиталне збирке у нас обухватају више од од 1.400.000 докумената. Завичајне збирке народних библиотека Пирота, Пожаревца, Лесковца, Лознице, Шапца, Чачка, Сомбора, Јагодине, Херцег Новог, Смедерева, Краљева, Ужица, Новог Пазара, Бора, Ниша, Ваљева, Врања биће, надамо се, ускоро активне и преко сајта Дигиталне НБС, те ће њена законски дефинисана функција матичности бити реализована и у виртуелном свету. Универзитетска библиотека „Светозар

Марковић“, будући да пружа пуну подршку научном и наставном раду Универзитета, нарочиту пажњу поклања репозиторијуму докторских дисертација, електронским библиографијама наставника и сарадника и инклузији корисника са посебним потребама, који, захваљујући најсавременијој опреми, имају могућност аудио и видео записа траженог материјала.

Виртуелна библиотека је моћно оруђе поређења, истраживања, усмеравања колективних напора ка заједничком циљу развијања електронског учења. Филолошки факултет Универзитета у Београду, баштинећи двестогодишњу традицију високог школства у Србији, видан и јединствен на образовној мапи Србије, па и Европе, по бројности језика који се на њему изучавају, својим ресурсима, кадром и интересовањима, као и свешћу о својим потребама, определио се да оформи виртуелну библиотеку и стави је у функцију учења на даљину. Стога је факултет започео процес дигитализације културне баштине, прво сопствених издања, која су окосница научне мисли у областима изучавања 34 језика и њима припадајућих књижевности и култура, као и у областима библиотекарства, информатике, архивистике и музеологије. У садржај наше дигиталне хуманистике укључене су: истакнуте периодичне публикације (Анали, Прилози, Јужнословенски филолог, Књижевност и језик, Италика, Славистика, Годишњак Катедре за српску књижевност, Филолошки преглед...), едиција докторских дисертација одбрањених на Филолошком факултету, зборници радова са међународних научних конференција, монографске публикације, антологије, збирке. Сви дигитализовани садржаји су апсолутно и унакрсно претраживи, како по ауторском, насловном, стручном, предметном, хронолошком критеријуму, тако и по свакој речи из текста и у пуном формату потпуно отворени за све чиниоце културе, образовања и науке, за све студенте и грађане.

Филолошки факултет остварио је, заједно са САНУ (на основу одобрења Извршног одбора САНУ од 3. јула 2012), у чијем се Архиву чувају Андрићеви рукописи, и Задужбином Иве Андрића, као носиоцем ауторских права, пројекат дигитализације часописа Свеске Задужбине Иве Андрића, Каталога Личног фонда, чији су

аутори Олга Мучалица и Анђелија Драгојловић и Андрићевог личног фонда, као и свих материјала који припадају другим фондовима, а везани су за Андрића. У електронски облик стављена је грађа сачувана у 82 архивска регистратора, у њима и Андрићеве бележнице и преписка драгоцене за историјско, политичко и књижевно закључивање, као и бројни други Андрићев текстиви који културној јавности нису довољно познати. Уговором су захтевани и потом поштовани посебни услови, какви су: рад техничког особља у просторима читаонице Архива САНУ, непрекидна стручна сарадња са архивистима у дефинисању атрибута којима се описује сваки документ, потпуна посвећеност послу и педантност обраде. Стална професионална ангажованост стручњака Архива САНУ, господина Милета Савића, обезбедила је потпуну тачност и максималну информативност одредница. Укупно 118.100 страна претраживо је по упитима: каталогски број, група докумената, подгрупа докумената, архивска кутија и опис документа, чиме се прати структура каталога личног фонда, која наравно у потпуности одговара организацији фонда у Архиву САНУ. На тај начин обезбеђени су чување, заштита и квалитетно претраживање рукописног материјала и створена је основа за текстолошка истраживања, која воде припреми и критичком издању Целокупних дела Иве Андрића, од јуна 2012. у сарадњи и са Андрићевим институтом у Вишеграду.

Даља употреба дигитализованог рукописног материјала биће условљена заједничком одлуком Задужбине „Иво Андрић“, Архива САНУ и Филолошког факултета. Његова извршност и јединственост чине га преко потребним нашој научној заједници. Пројекат дигитализовања рукописне заоставштине Иве Андрића значајан је као целина, али је такође, прва и огледна база рукописних докумената једног писца у Србији, а слична нам није позната ни у свету. По овом обрасцу се даље отвара пут за заштиту и дигитализовање других личних фондова наших писаца. Пројекат дигитализације Андрићевог Личног фонда реализован је захваљујући и подршци Министарства културе, Министарства просвете и Нафтне индустрије Србије. Желећи да дигитално обличе научног прилога буде привлачно по форми, одговарајуће задатку

који се пред њега поставља, употребљиво за све истраживаче, наставнике и студенте и у тзв. „виртуелном свету организовања знања“, САНУ, Задужбина Иве Андрића и Факултет испунили су барем четири задатка: олакшан приступ, каткад тешко доступним публикацијама: заштиту од хабања при коришћењу, увођење наставних материјала за учење на даљину, снажење присуства наше науке, нашег Факултета и Универзитета и нашег писма на Интернету.

У том смислу је и колега Саша Модерц, проф. Филолошког факултета, покренуо иницијативу да се књижевна дела српских аутора и преводи тих дела на италијански језик дигитализују и уреде као паралелни текстови. Овај двојезични корпус пружиће податке не само о времену настанка и објављивања превода и о преводиоцима, већ ће се успоставити прегледна библиотека свих српских књижевних дела преведених на италијански језик. Истовремено, биће омогућено поређење стила и начина рада појединих преводилаца и разрада критеријума за објективнију евалуацију домета књижевног превода. У нацрту свога пројекта проф. Модерц записао је и следеће: „Двојезични српско-италијански корпус представља нову и драгоцену основу за традуктолошка и контрастивна истраживања, а уз програм за претраживање корпуса, који је у фази конципирања, истраживачи ће бити у могућности да уоче и најтананије језичке, стилске, културне везе између наше књижевности и начина на који је она представљена италијанској публици. Наведени српско-италијански корпус може обухватити и преводе наших дела на друге језике, чиме би филолошке студије добиле нов материјал и нов инструмент за своја проучавања.“

У складу са препорукама Бечке конвенције о културној дипломатији⁶ као друштвеној, образовној, уметничкој кореспонденцији у циљу представљања историјских, културних и државних тековина, како би се истакла национална самобитност, с једне, и пријатељска намера, с друге стране, књиге и библиотеке имају значајну социјалну улогу. Уз музеје, архиве, позоришта, биоскопе - књиге и библиотеке су и данас, као и кроз историју, активни носиоци интеркултурне и међунационалне комуникације. Пре свега, по општим етичким и естетским вредностима, по особеностима засебних култура које профилишу и по којима се препознају,

а потом по стандардизованим струковним посебностима које омогућавају прожимање библиотекарства са другим дисциплинама, као и хоризонтално повезивање у оквиру струке у интересу народа и њему припадајуће културе. Свака културна дипломатија за своја најбоља достигнућа дугује захвалност управо књизи и библиотекама као сталним и поузданим амбасадорима својих културних вредности и баштине, које у своје дигиталном облику постижу одувек жељено јединство радње, простора и времена. Формирајући дигиталну збирку наше

хуманистике, враћамо дуг њеним творцима, претходним генерацијама, и задужујемо следеће које ваља да наставе да чувају наш културолошки, духовни и национални идентитет. Нова дигитална књижевност, идигитална хуманистика, зависна је од машинских кодова, платформи и естетских ефеката, може бити рођена дигиталном или накнадно адаптирана на нови медиј, али свој ослонац увек има у књижевној историји, уметничком контексту, друштвеним околностима, она је нова креативна стратегија културне дипломатије 21. века.

Литература:

Berry, David M., ed. *Understanding digital humanities*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.

Besser, Howard. *Museums in a digital age*. London ; New York : Routledge, 2010.

Cox, Jeffrey and A. Rydberg. "Knowledge Management in the Perseus Digital Library". *Ariadne* issue 25 (2000).

Digital Humanities Manifesto 2.0, преузето 15.8.2014, <http://www.toddpresner.com/?p=7>

Friend, Frederick J. „New Mission? Or Old Mission with a New Face?”. *SPARC - the Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition*, преузето 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/a/FredFriend.htm>.

Gold, Matthew K., ed. *Debates in the digital humanities*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2012.

Hayles, Katherine N. *How we think : digital media and contemporary technogenesis*. Chicago ; London : The University of Chicago Press, 2011.

Hockey, Susan. *Digital humanities in the age of the Internet : reaching out to other communities*. Farnham, Surrey, England ; Burlington, VT : Ashgate Pub., c2011.

Junling, Peng and Haidi He. „The Application of Modern Information Technologies and the Intensification of the Education Function for Academic Libraries”. *SPARC - the Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition*, преузето 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/a/PengJunling.htm>

Крстев, Цветана. „Дигиталне библиотеке – разграничење појмова”. *Инфотека : часопис за информатику и библиотекарство* год. 2, бр. 1-2 (2002).

Scepanski, Jordan M. „Collaborating on New Missions: Library Consortia and the Future of Academic Libraries”. *SPARC - the Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition*, преузето 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/c/JordanScepanski.htm>.

Schreibman Susan, Ray Siemens and John Unsworth, eds. *A Companion to Digital Humanities*. Oxford: Blackwell, 2004.

Steele, Colin and Guta Mechthild. „Staffing the Digital Library of the 21st Century”. *SPARC - the Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition*, преузето 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/f/SteeleGuha.htm>.

Thomas, Charles F., ed. *Libraries, the Internet, and scholarship: tools and trends converging*. New York: Marcel Dekker, 2002.

Vienna Convention on Diplomatic Relations and Optional Protocols. Vienna, 18 April 1961.

Weiss, Andrew. *Using massive digital libraries: a LITA guide*. Chicago: ALA TechSource, An imprint of the American Library Association, 2014.